BERTIL KRISTERSON

EVOLUTIONÄR KÄRLEK

”Evolutionär kärlek” är namnet på en 30 sidor, obeaktad uppsats, publicerad 1893, av Charles Sanders Peirce (1839–1914), idag allmänt erkänd som USA:s främste filosof med ett växande inflytande inom framför allt semiotik och matematisk relationslogik. Under sin livstid var Peirce emellertid mer känd för sitt pragmatiska tänkande, som påverkat t.ex. religionshistorikern William James (1842–1910) och reformpedagogen John Dewey (1859–1952).

”Evolutionär kärlek” är tillsammans med nio andra uppsatser av Peirce översatta till svenska under titeln *Pragmatism och kosmologi* (Daidalos, 1990). Texterna är alla, som framhålls i förordet, krävande samtidigt som de ”når vida bortom den annars förkvävande fackspecialiseringen utan att … göra avkall på det vetenskapliga stringenta resonemanget … (vilket) kan leda till överraskande nivåförskjutningar i tänkandet och därigenom skapa ny insikt” (*Pragmatism och kosmologi,* s. 36).

1859 hade *Om arternas ursprung* publicerats. Denna epokgörande händelse i västerlandets idéhistoria hade slagit ner som en bomb inte bara för teologerna utan också för naturvetarna, som snart började använda Darwins upptäckt som tillhygge mot religionens existensberättigande. Peirce skriver om detta bombnedslag i ”Evolutionär kärlek”: ”Darwins arbete *Om arternas ursprung* utvidgar synen på framsteget till att omfatta djur- och växtriket i dess helhet … Vad djuren beträffar förstärker darwinismen individualismen såsom en kraft som verkar i god riktning tack vare djurets hänsynslösa glupskhet. Som Darwin själv uttrycker saken på titelbladet, handlar det om kampen för tillvaron; han kunde ha tillagt mottot: Varje individ för sig själv, och fan må ta den som kommer sist! I sin Bergspredikan framförde Jesus en annan uppfattning … Det finns naturligtvis mycket som talar för bägge dessa sidor. Jag har inte stuckit under stol med och skulle heller aldrig kunna dölja, vart min egen passionerade förkärlek pekar. En dylik bekännelse torde chockera mina vetenskapliga bröder” (s. 208–9).

Genom att på detta sätt polarisera Darwin och Jesus och göra dem till antipodiska sanningssägare inom var sitt verksamhetsområde, vill

Filosofisk tidskrift 2019 nr 4, 38–41

Peirce i ”Evolutionär kärlek” försöka ”försona den darwinska idén med kristendomen” (s. 216), i stället för att i likhet med de flesta av sina vetenskapliga bröder se Jesus och Darwin som varandras motsatser. Man skulle till och med kunna hävda, att han utifrån sin vetenskapssyn ser dem som logiskt sammanlänkade.

Peirces syfte med ”Evolutionär kärlek” är därför att inordna kristendomens historiesyn och moraliska budskap i sitt evolutionära tänkande; han vill visa att Darwins ”Glupskhetsevangelium” (s. 209) visserligen beskriver en reell tendens i naturen” (s. 29) men att den kan brytas med hjälp av evangeliet om Jesus.

Syftet med min uppsats blir därför att presentera både Peirces evolutionära tänkande och moraluppfattning som de låter sig tolkas utifrån ”Evolutionär kärlek” (s. 201–30) men också utifrån de övriga uppsatserna i *Pragmatism och kosmologi* och utifrån inledningspresentationen av Peirces filosofi.

I sitt evolutionära tänkande använder Peirce sig av tre begrepp, som han rätt och slätt kallar förstahet, andrahet och tredjehet (s. 21, 155–56) för att beskriva både hur den oorganiska och organiska naturen utvecklas, alltifrån sin uppkomst under förstahetens tid då allt var kaos och slumpen styrde (s. 208) till andrahetens tid då slumpen övergick till en mera lagbunden ordning (s. 209–11) och tredjehetens tid då till och med den lagbundna ordningen tack vare människans kunskapsförmåga började ifrågasättas (s. 213, 215).

Dessa tre enkla begrepp, som alltså syftar till att beskriva grundstrukturen i alla evolutionära processer, har visat sig mycket användbara. När han t.ex. applicerar dem på universums begynnelse, tänker han sig den som en explosion, där slumpen huserade fritt och inga naturlagar ännu hade utkristalliserats. Men allteftersom explosionen ebbade ut och hittade sin form uppstod naturlagarna; de kan därför inte ha funnits när tillvaron uppstod menar Peirce, utan bildats under evolutionens gång (s. 143–44). Han betraktar dem som i efterhand uppkomna ”*vanor i den oorganiska naturen*” (s. 24) och att de i en ”tidig fas av universums utveckling inte existerade” (s. 25). I inledningspresentationen till *Pragmatism och kosmologi* kommenteras denna radikala syn på naturlagarna: ”Även i dag verkar den avancerad, såtillvida som man måste söka sig ända fram till de allra färskaste kosmologiska utvecklingsteorierna för att kunna finna en liknande syn på saken” (s. 24–25, not 31).

När Peirce tänker sig hur den organiska naturen utvecklas använder han sig av samma begreppsapparat som när han beskriver uni-

versums utveckling. Han börjar med att tänka på livets ursprung i förstahetens tillstånd i en klump protoplasma och menar, att den då bara fanns till för sig själv innan den i andrahetens tillstånd genom påverkan utifrån börjar reagera (s. 21). Peirce kommenterar ett laboratorieförsök med en amöba: ”Lägg märke till hur den beter sig: Medan hela klumpen befinner sig i vila och är orörlig utsättes ett ställe på dess yta för retning. Just på den punkten sätts då en aktiv rörelse i gång och den breder efter hand ut sig till de övriga delarna av organismen” (s. 185). Peirce menar, att amöban efter flera sådana retningar utvecklar en lagmässig vana på samma sätt som tyngdlagen uppstod när universum expanderade under andrahetens tillstånd och att denna vana sedan genererar andra vanor med vars hjälp livet utvecklas till högre nivåer ända upp till människan.

I avsnittet ”Vanans lag” utvecklar Peirce hur detta evolutionära sätt att tänka kan tillämpas på hur människans själsliv utvecklas från allra första början där känslorna huserar slumpmässigt som hos ett nyfött barn, till reaktionsförnimmelser i andrahetens tillstånd av ibland våldsamt slag ”som när en person i blindo plötsligt springer mot en lyktstolpe” (s. 147) och vidare upp till tredjehetens tillstånd, där människan plötsligt begåvas med förmågan att själv kunna välja vilka känsloreaktioner hon vill göra bruk av. Peirce formulerar sig på följande sätt om denna viktiga händelse i människans utveckling: ”I sina befallningars natur uppvisar vanans lag en slående kontrast mot alla fysiska lagar. En fysisk lag är absolut. Den kräver en exakt relation … Den mentala lagen kräver däremot ingen exakt (relation) … Ja, (den) skulle rentav strida mot den … lagen … och förhindra all vanebildning” (s. 148–49).

Begreppet *vana* har därför en viktig roll att spela i Peirces evolutionära tänkande; han använder ordet som beteckning för hur både den oorganiska och organiska naturen utvecklas. I avsnittet ”Vid närmare eftertanke. Att stifta fred” (s. 209–18), som ingår i ”Evolutionär kärlek”, försöker han stifta fred mellan darwinismen och kristendomen genom att använda vanebegreppet också för att beteckna människans förmåga, att med hjälp av sin fria vilja fostra sig själv till att genom ”övning” (s. 213) och kunskap ”lära sig” (s. 215) att få sådana vanor, att hon kan motstå naturens lagmässiga framfart i själslivet och i stället fylla det med Guds osjälviska kärlek som den är formulerad i Johannesevangeliet: ”Var och en kan inse att aposteln Johannes ord är formeln för en evolutionär filosofi, en filosofi som lär att det sanna växandet kommer enbart ur kärleken” (s. 203).

Med hjälp av detta sätt att tänka, försöker Peirce att försvara kristendomens historiesyn och moraliska budskap gentemot Darwins glupskhetsfilosofi, som samhällets kelgrisar skor sig på för att sanktionera sina egna intressen och statens: ”(N)u har stjärnbaneret fladdrat mot himlen hela … 1800-talet igenom, och det med en fräckhet som får själva molnen att dra ihop sig till oväder. Snart kommer en blixt och en åskknall att ruska nationalekonomerna totalt ur deras självbelåtenhet … Den senare hälften av 1900-talet kommer helt säkert att få se syndaflodsovädret braka löst över den sociala ordningen, för att röja upp i en värld lika djupt sjunken i fördärv som den där glupskhetsfilosofin alltför länge har pressat ner i synd och skuld” (s. 207).

Varifrån kommer denna klarsyn om den sociala ordningens upplösning, som i vår tid blivit sannspådd, om inte från en rätt uppfattning om sambandet mellan Darwin och Jesus? Darwin som bevisade att det finns en orättvis tyngdlag bakom livets utveckling och kristendomen som i två tusen år motarbetat denna tyngdlag?

I inledningsavsnittet av ”Evolutionär kärlek” med rubriken ”Vid första ögonkastet. Motevangelier” namnger han ”den stora utvecklingskraften i universum” (s. 201) med hjälp av det grekiska ordet för gudskärlek, *agápe*, som en alternativ tyngdlag att formas av som är likformig med hela tillvarons beskaffenhet och inte bara med den lilla tyngdlag som härskar på jorden: en agapistisk utvecklingskraft som ”är en kärlek som inbegriper hatet som ett ofullgånget stadium av sig själv … Ty egenkärleken är ingen kärlek” (s. 202). Så paradoxalt kan Peirce uttrycka sig när han beskriver innehållet i Bergspredikan och som han själv vill formas av med argumentet att han då starkt känner, att han kan växa som människa: ”(E)nligt min mening (är) den starka känslan i sig ett vägande argument för den agapistiska evolutionsteorin – såtillvida som den kan tänkas ge uttryck åt det Känsliga Hjärtats spontana omdöme. Ifall det vore möjligt att tro på agapismen utan att samtidigt tro varmt på den, så skulle detta faktum vara ett argument mot sanningen i denna doktrin. Men när nu känslovärme existerar bör man … oförbehållsamt tillstå den” (s. 209, 215–16).